

LA FORMACIÓ DEL SANT CUGAT CONTEMPORANI¹

DOMÈNEC MIQUEL i SERRA

L'actual ciutat de Sant Cugat del Vallès dona una imatge de si mateixa basada, en gran mesura, en el seu component residencial de qualitat, en la modernitat dels seus equipaments i en la facilitat de comunicacions. És un municipi que ha superat la seva etapa rural però que sap mantenir-se a prop de la natura, sense aglomeracions d'alta densitat, dotat d'una estructura policèntrica i amb un funcionament administratiu descentralitzat. Tot aquest conjunt de circumstàncies –més altres que podríem afegir– fan que Sant Cugat mostri una evolució força diferent a la dels pobles veïns immediats, Rubí i Cerdanyola.² El que intentarem esbossar en el present article són alguns dels elements que han ajudat a configurar aquestes diferències i que han contribuït a la formació del Sant Cugat actual. Som conscients que moltes de les idees apuntades encara necessiten una investigació més profunda i que, fet i fet, encara es mouen en l'inestable terreny de les hipòtesis. En aquest sentit cal entendre que el treball té un fort component seminal, ja que la seva publicació vol ser un estímul a la recerca sobre problemes concrets i mal coneguts de la nostra història. A grans trets, la idea que volem desenvolupar és força simple: les condicions essencials i les directrius que han de conduir a la construcció del Sant Cugat en què vivim apareixen al final del segle XIX i es mantenen substancialment inalterades al llarg del XX.

Així, les innovacions i els canvis del nostre segle tan sols reafirmen unes opcions escollides prèviament, sense desviacions importants. L'anàlisi es centra en cinc aspectes del segle XIX: l'especialització

agrària, la formació de la propietat capitalista, la configuració del terme municipal, l'obertura de la carretera de Gràcia i els efectes de la fil·loxera. Pel que fa al segle XX ens limitarem a dos fets, l'impacte de l'arribada del ferrocarril i les conseqüències del *boom* constructor de la darrereria dels 60.

La primera transformació econòmica important que va sofrir Sant Cugat en el segle XIX va ser l'especialització agrària. És prou evident que en les terres veïnes a un monestir benedictí sempre s'han conreat vinyes i els testimonis escrits des del segle X així ho confirmen. No sabem exactament quina va ser l'evolució seguida per la població al llarg del segle XVIII en el qual es va més que doblar el nombre d'habitants. El testimoni que dona Francisco Zamora de la seva visita al poble i al monestir, el 14 de maig de 1785, no és gaire favorable i qualifica la localitat de «miserable» a causa de la pobresa dels seus habitants.³ Entre les coses que desconexem hi ha l'estructura agrària d'aquest segle i les diferències existents entre els grans emfiteutes del monestir que vivien a les maïses del rodal i els petits camperols arrecerats entorn el temple parroquial. La Guerra del Francès sembla marcar un profund tall en el normal esdevenir de la vila. La població del 1787, segons el cens de Floridablanca, era de 1.003 habitants, mentre que una nota marginal a la Llibreta de Contribucions de 1821, tan sols en consigna 772. Aquesta pèrdua de població cal suposar que va fer créixer l'oferta de terres conreades i, juntament amb l'opció de la vinya, serà la base del dinamisme mostrat en el segle XIX.

1. Aquest article correspon al guió d'una conferència amb el mateix títol pronunciada el dia 12 de maig de 1994, dins el cicle *Sant Cugat, més de mil anys d'història*, organitzat per l'Associació d'Amics de la UNESCO.

2. Vegeu el treball guanyador del Primer Premi Gausac de Recerca: Arribas, R.; Módenes, J.A., 1994. «Les disparitats en el

creixement de Cerdanyola del Vallès, Rubí i Sant Cugat del Vallès: tres vies de consolidació urbana del sud del Vallès Occidental (1960-1991)». *Gausac*, 4, pàg. 11-37.

3. Zamora, Francisco de, 1783. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona. Curial.

Immediatament es va normalitzar la situació després de la guerra, es començà a plantar vinya. La Llibreta de 1817 mostra una vertadera pruija per a plantar mallols arreu del terme, encara que amb dues concentracions importants: les zones baixes dels vessants de Collserola i l'àrea nord-occidental del terme. La superfície plantada de vinya suposava la meitat del total conreat i quasi un 30% era de plantació recent, postbèl·lica. La mitjana de les parcel·les ronda les 3 quarteres i el 93% era inferior a les 5 q.⁴ D'aquestes dades es pot inferir una errònia interpretació de minifundisme. En la realitat el pagès tenia dos o més trossos de terra, bastant distants entre si. Aquesta era una simple mesura de precaució i de diversificació de risc. Si hom concentra tota la vinya en un únic indret, una calamarsada d'estiu pot fer perdre tota la collita; per contra, si es té dividida en dos o tres llocs separats entre si, hi ha moltes més possibilitats que un es salvi. És una aplicació pràctica de la dita popular «no posis tots els ous en una mateixa cistella». D'altra banda cal remarcar que dels 171 tinents de mallols, 57 –és a dir, una tercera part– eren veïns del poble de Rubí. Això no és una simple anècdota, sinó que té molta importància i ens caldrà insistir sobre el tema quan parlem de la configuració del terme municipal. Si mirem el quadre núm. 1 sobre la distribució de la riquesa rústica, observarem com l'extensió global de vinya es va doblar entre poc més de 30 anys, entre 1817 i 1850, de manera que en aquesta darrera data ja representava el 71,81% de la superfície conreada i el 40,73% del total del terme.⁵ Aquestes proporcions són les que ens permeten parlar d'una vertadera especialització vitivinícola en detriment d'altres conreus. El 1817, per exemple, el 79% dels contribuents tenien alguna parcel·la de vinya. És evident que qui va tenir les de perdre va ser el cereal, que va caure a la meitat en xifres relatives, però no en absolutes, i el bosc, malgrat que, com veurem, entre ambdues dates el terme municipal hagi crescut mercès a agregacions i la superfície total boscosa sigui molt més gran. Àmplies zones de Valldoreix, de la Floresta, dels antics llocs d'Aqualonga, de Cercèdol i de la vall de Gausac foren artigats, arrabassats els boscos i plantats de vinya. La població es convertí en exportadora de vi i productes alcohòlics alhora que esdevenia deficitària en grans, tant panificables com per a l'alimentació de les cavalleries. És molt interessant veure com es pot establir un paral·lelisme entre l'augment de la superfície dedicada a ordi i el nombre de carros que té la població, especialment en la segona meitat del segle XIX. El blat fou el gran perdedor.

Quadre 1. Sant Cugat del Vallès: riquesa rústica

	1817		1850		1951	
Regadiu	57,5 q	0,77 %	95,7 q	0,82 %	163,8 q	1,61 %
Cereal	2.166,8	29,35 %	1.713,5	14,89 %	1.874,5	18,47 %
Vinya	2.156,2	29,21 %	4.685,6	40,73 %	2.015,1	19,85 %
Oliviera			14,1	0,12 %	20,68	0,20 %
Fruiters					204,85	2,01 %
Verneda	15,-	0,20 %	14,1	0,12 %	20,68	0,20 %
Bosc	2.966,8	40,18 %	4.366,8	37,96 %	5.247,61	51,71 %
Erm	19,6	0,26 %	612,-	5,34 %	550,90	5,42 %
Total	7.381,5		11.502,5		10.147,6	

Superfícies rústiques a efectes fiscals

1817:	Llibreta de contribucions
1850:	Amillament
1951:	Inventari de conreus i aprofitaments

Font: Arxiu Municipal de Sant Cugat del Vallès.

L'opció de la vinya va permetre el creixement demogràfic. El viticultor obté més beneficis treballant menys superfície de terra que si sembrés blat, però ha de dedicar-li bastants més hores de feina. Això té dos efectes ben coneguts. Un, que existirà una major oferta de terres, ja que la vinya no requereix guarets i per tant tota podrà ser treballada ensems. Les parcel·les vacants atrauran immigrants provinents d'indrets saturats i el nombre d'habitants del poble creix. L'altre, que la més gran dedicació a les tasques agràries que ha de fer el pagès, li resten el temps que abans podia dedicar a certes produccions domèstiques, especialment a teixir. Però, alhora, el major ingrés obtingut li permet accedir al mercat, de manera que certes coses que fins aquell moment ell mateix es fabricava ara les compra. L'elevació del poder adquisitiu mitjà de la població resta reflectit en la diversificació creixent dels oficis. En el primer quart del segle XIX només trobem paletes, fusters, ferrers, el carnisser, el forner i el barber. A partir de la segona meitat apareixen teixidors, espadenyers, sabaters, guarnicioners, constructors de carros, boters, fabricants de pastes de sopa, cafeters i propietaris de sales de ball i de billars. D'altra banda, la tímida i fracassada industrialització⁶ provoca l'existència d'alguns obrers industrials i en el darrer quart, amb l'obertura de la carretera de Gràcia, comencem a trobar alguns serrallers i mecànics, constructors de molins de vent, de bombes elevadores d'aigua i de premses de vi. Tot això no significa que no existissin algunes greus ensopegades entremig. La plaga de l'oidium de 1855 i la sequera segui-

4. Arxiu Municipal de Sant Cugat del Vallès (AMSC), *Llibreta de 1817*.

5. AMSC, *Amillament de 1850*.

6. Miquel, Domènec, 1993. «La industrialització a Sant Cugat

da d'una gran tempesta de 1867 crearen fortes crisis locals que abocaren a la ruïna els estrats més febles de la població. Malgrat aquests episodis negres de caràcter puntual, la tendència fou de prosperar i amb el creixement econòmic milloraren els equipaments tècnics dels pagesos i s'incrementà l'especialització laboral. La vinya, doncs, permet un increment poblacional important que arriba gairebé als 2.500 habitants, xifra que sembla el sostre màxim possible amb la vitivinicultura.

Quadre 2. Sant Cugat del Vallès: evolució demogràfica

1553	405 habitants	1910	2.368 habitants
		1920	2.874
1719	465	1930	5.190
1787	1.003	1936	6.045
		1940	5.904
1821	772 ànimes	1950	6.992
		1960	11.884
1857	2.483	1965	15.727
1860	2.543	1970	20.669
1877	2.548	1975	29.156
1887	2.523	1980	30.633
1897	2.191	1986	35.302
1900	2.120	1990	39.316
		1994	43.373

És especialment interessant veure els efectes demogràfics que tingué la plaga de la fil·loxera, als quals es sumaren els de la caiguda del preu del vi en la darrera dècada del segle XIX, per entendre el que significava la vinya per a Sant Cugat. Les terres de pitjors qualitats foren abandonades i una part important de la població es quedà sense feina en una vila agrícola i sense alternativa de treball industrial. La conseqüència és prou evident: de la mateixa manera que abans havia existit un flux d'immigració, ara el fenomen s'inverteix i comença l'emigració, de forma que el nombre d'habitants davalla fins a 1900. Igualment es pot observar l'impacte que suposa l'arribada del ferrocarril, el 1917. Mercès al nou sistema de transport ràpid, que apropa les ciutats industrials veïnes a Sant Cugat, la població es doblarà en poc més de 10 anys. El fenomen de creixement posterior a 1960 té unes característiques pròpies que comentarem en el seu moment. Aquí tan sols volem destacar que, malgrat la seva aparent intensitat, va ser menor que en les localitats veïnes.

En el primer terç del segle XIX, la vila de Sant Cugat encara va viure plenament sota el règim se-

nyorial del monestir. El nucli urbà i el territori que formava la primitiva demarcació de la parròquia de Sant Pere d'Octavià eren propietat eminent dels «senyors monjos», ja que es trobaven dins l'alou primigeni del cenobi. A efectes pràctics això significa que tots els habitatges i les terres d'aquesta circumscripció havien de pagar un tipus de cens o altre al paborde major en reconeixement del seu dret de propietat. Però la influència del monestir s'estenia força més enllà d'aquests estrictes límits. Al llarg dels segles havia anat adquirint les terres perimetrals, ja fos per compra, per mutació, per incautació per deutes no liquidats o per donacions pietoses. Alhora havia esdevingut senyor de la Quadra de Canals Roges i del seu Castell. Es pot considerar, doncs, que la totalitat de l'actual terme de Sant Cugat restava sotmès al monestir, que també en detentava la propietat eminent, malgrat que sols havia retingut per si mateix una molt petita part de l'útil. Els monjos no explotaven directament el seu gran alou, sinó que des de molt antic havien adoptat una actitud rendista i havien cedit la major part de les terres en emfiteusi a pagesos. Aquesta distribució es va consolidar al final de la baixa edat mitjana, sobretot amb la Sentència Arbitral de Guadalupe donada pel rei Ferran II als remenses. A partir d'aquest moment es pot considerar que tota la terra estava assignada, llevat d'algun mas rònec que no serà ocupat fins al segle XVI. Amb la plantació de vinyes, els emfiteutes –que bàsicament eren els tinents de les masies del rodal– es troben amb un excés de terres per a conrear-les directament i opten per cedir algunes parcel·les a petits pagesos i bracers del poble a través d'una relació contractual de tipus rabassa morta o de parceries, fórmules que impliquen el dret a l'usdefruit del bé en determinades condicions particulars, però mai cap prerrogativa de propietat. El 1817, per exemple, a Buscarons (la Floresta) una part de la finca es reparteix entre 50 rabassaires en parcel·les de 4 quarteres de mitjana, i a Can Villalonga cedeixen 11 trosos que tenen entre les 1,5 quarteres i les 13.⁷

Les Corts de Cadis i el govern del Trienni Liberal intentaren acabar amb aquest tipus de propietat feudal en què l'eminent i l'útil poden restar en mans diferents i ser alienats de forma independent. El dinamisme econòmic que movia la Revolució Industrial exigia la unificació de la propietat en unes soles mans, tal com avui la coneixem. Aquest, doncs, va ser un dels objectius bàsics perseguits pels liberals, i el mecanisme legal per aconseguir-ho foren els successius decrets de desamortització sobre béns immo-

7. AMSC. Llibreta de 1817.

bles de l'Església i dels municipis. Sovint les lleis es limitaven a donar contingut legal a situacions de fet. L'ordre que suprimeix el pagament de delmes a l'Església –o a particulars que haguessin adquirit els drets– apareix quan ja fa anys que els pagesos mostren fortes resistències a pagar-los i el poder coercitiu no feia res per a obligar-los. Quelcom semblant passava a Sant Cugat amb el pagament dels cànon anuals dels censos emfitèutics, especialment pel que fa als dels habitatges del nucli urbà. En algunes llibretes de pagament es poden observar endarreriments de 20 anys!⁸ Malgrat que les excuses oficials sempre eren les males collites o les desgràcies familiars, sovint ben certes, no és menys veritat que els pagesos es consideraren, progressivament després de les Corts de Cadis, propietaris de les terres i cases que treballaven i habitaven des de generacions. El canonge Barraquer explica com en els darrers temps del monestir els monjos veieren com queien les seves rendes per manca de pagaments. Fou llavors quan decidiren posar al front de l'administració «un monjo de geni intransigent, anomenat Narcís de Perramón i de Llauder».⁹ Fou ell qui s'encarregà d'empaitar sense contemplacions els morosos recalitrants i pel mateix motiu fou l'únic monjo perseguit en el moment de l'incendi del monestir, el 1835.

El marc legal de la Desamortització dels béns immobles del clergat regular –l'única que va afectar la vila de Sant Cugat– són dos Reials Decrets. El primer, de 26 de gener de 1836, suprimia tots aquells convents i monestirs que haguessin estat abandonats pels seus ocupants, com era el cas del de Sant Cugat després de la crema de les cases dels monjos. El segon, de 19 de febrer de 1836, autoritzava la venda en pública subhasta de les terres i els edificis dels esmentats monestirs suprimits. En compensació, els monjos van rebre una pensió vitalícia sempre que complien determinades condicions. Pel que fa a la nostra vila, la desamortització va tenir dos aspectes diferents que caldrà tractar per separat. Un fou la venda de la poca terra que els monjos havien retinut en plena propietat, com també el problema de què calia fer amb el recinte monàstic i els seus edificis. L'altre va ser l'adquisició de la propietat eminent per part dels emfitèutes que ja detentaven l'útil.

La desamortització de 1836 havia tingut el seu assaig general en el Trienni Liberal, durant el qual es feren unes primeres vendes consistents en quatre peces de terra, tres de sembradura i una vinya, amb

una extensió global de 12,5 quarteres,¹⁰ sense que el retorn al règim absolutista comportés, aparentment, una retroacció d'aquestes. Els decrets tingueren una aplicació tardana a Sant Cugat. Per a la primera llicitació, que fou la Torre Negra i les terres annexes, calgué esperar fins a 1842. Es tractava de la major finca dels monjos, amb 439 quarteres, i la compraren a mitges Martí Rovira i Miquel Casamitjana per un preu de 2.701.540 rals. La resta encara tardaren altres tres anys abans no sortiren anunciats en el Butlletí Oficial de la Província. En aquesta segona tanda destaca la venda de la plana del Pi del Cos, amb 28 quarteres, adquirida pel propietari de Cerdanyola Francesc Coll. La resta eren camps de petita extensió, entre les 2 i les 9 quarteres, i que en conjunt en sumaven unes altres 29. La terra posada a la venda, doncs, no arribava a les 500 quarteres i a efectes contributius representava el 4,6% de la riquesa rústica. També foren venudes tres cases dins el poble. Una era l'anomenada Doma o rectoria, on vivia el sacerdot que tenia cura de la parròquia. La segona era igualment a la plaça i de normal era habitada pel notari. Quant a la tercera, era al carrer de baix i servia de carnisseria pública.

La massa de terres posades a la venda va ser insuficient per a provocar qualsevol canvi en l'estructura agrària de la població i tampoc va servir perquè alguns petits camperols poguessin accedir a la propietat.

Un aspecte particular d'aquesta desamortització fou el destí que calia atribuir als edificis i espais laterals del conjunt monàstic. L'església va ser ocupada immediatament per la parròquia, ja que el temple de Sant Pere d'Octavià servia de caserna per a la Milícia Nacional i els seus altars havien estat profanats. Els antics habitatges dels monjos foren objecte d'espoli durant anys, sense cap mena de protecció ni de l'Ajuntament, ni dels organismes estatals que, teòricament, havien de tenir-ne cura. Fins i tot un informe provincial aconsellava l'enderroc del claustre que «no tenia cap mèrit artístic». El 1844 s'aconseguien diverses cessions de l'útil a favor del municipi, mentre que l'Estat retenia l'eminència, prolongant, així, la situació feudal que la Revolució Liberal volia superar.¹¹ El 1847 s'aconseguí la cessió dels claustres i dels horts amb la condició que els diners obtinguts en els arrendaments d'aquests havien de ser aplicats a la conservació del conjunt. Finalment la Casa de la Doma fou permutada pel Palau de l'Abat, on s'ins-

8. AMSC. *Arxius patrimonials: Català*.

9. Barraquer, C., 1915. *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona. Imp. Altés.

10. *Ibidem*.

11. Ambrós, Jordi, 1981. *El monestir de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona. Oikos-Tau.

tal·là la nova rectoria, malgrat l'evident asimetria del canvi.

Molt més important va ser la conversió en propietat burgesa o capitalista dels útils emfiteutics. Després de l'incendi del monestir, el juliol de 1835, els pagesos consideraren que havien esdevingut propietaris de les seves terres i cases i deixaren de pagar els cànon anuals. El 1839, Miquel Armadà, arrendatari per la Hisenda Pública de les rendes de la Paboria Major, es queixava de la negativa a satisfer les contribucions. El 1843 la situació era tan tibant que hi va intervenir el delegat d'Hisenda recordant l'obligació de fer els pagaments mentre no s'hagués formalitzat la redempció del cens. Per tal d'augmentar la coerció sobre els pagesos, Armadà nomenà com a apoderat seu Josep Massana, el masover de Can Mates.¹² Curiosament al pagès li va costar molt decidir-se a fer la redempció de les seves emfiteusis. Aquesta actitud té una doble explicació. D'una banda, li era molt còmode continuar pagant un cens infravalorat. De l'altra, li calia un mínim de capital per a poder redimir-lo. Tanmateix cal reconèixer que es donaren moltes facilitats. Els terrenys es valoraren capitalitzant els cànon anuals, que corresponien a realitats de segles passats, sense tenir en compte les inflacions viscudes. El preu assignat es podia pagar a terminis, en 8 anys, amb un primer pagament del 20% del total. Però no calia pagar amb diners, sinó que es podia fer amb títols de deute públic considerats pel seu nominal, quan en la realitat la cotització oscil·lava entre un quart i un terç segons el moment. Això significa que els emfiteutes transformaren lentament els seus útils en propietat burgesa i a uns preus molt avantatjosos. La conclusió general del tema és evident: la formació de la propietat capitalista no va alterar el repartiment de la terra. Tan sols els que tenien la condició d'emfiteutes del monestir van poder accedir a la plena propietat, de forma que la resta de pagesos seguiren en les mateixes situacions anteriors i s'hagueren de conformar amb els contractes de rabassa morta o d'arrendament. Finalment, cal dir que el nivell de pobresa general va permetre que subsistís el sistema censatari, especialment dins l'àmbit urbà. Molts solars de les zones d'eixample de la vila, fins i tot en el primer terç del segle XX, foren solament venuts en útil i no en propietat plena; però, a diferència de l'antiga emfiteusi, no existirà clàusula de perpetuïtat i seran redimibles.

La forma geomètrica del terme municipal va canviar diverses vegades al llarg del segle XIX. Això

no té res d'estrany, ja que es tracta d'un pur convencionalisme creat per l'home en funció de certes necessitats administratives o jurisdiccionals que poc tenen a veure amb la realitat geogràfica. La Revolució Liberal va crear noves racionalitats entre les quals es troba la Llei d'Ajuntaments de 8 de gener de 1845, que intenta superar les velles estructures feudals encara vigents. A partir d'ella, per què una comunitat de veïns pogués constituir-se o ser reconeguda com a municipi, calia que dins el seu terme existissin almenys 50 cases habitades. Immediatament es va plantejar el problema de les entitats jurisdiccionals menors com eren les Quadres, que podien tenir una única casa. Totes les que no arribessin al mínim legal proposat haurien d'agregar-se a alguna entitat veïna per tal d'assolir la xifra reglamentària. A Sant Cugat el problema es concretava amb les antigues Quadres de Vilanova i de Canals Roges ambdues sotmeses al domini senyorial del monestir. Vilanova va néixer en una centrifugació jurisdiccional, quan Francesc d'Erill i de Palol va heretar la Torre Negre i es va negar, noble com era, reconèixer a l'abat com a senyor seu. Aquest fet va originar un llarg plet de més d'un segle, que sols es resolgué de forma definitiva quan l'abat comprà aquesta finca a un descendent, ja en ple segle XVIII. Sempre fou una entitat molt petita que assolí un màxim de 12 focs. Després de la compra mencionada va resultar pràcticament agregada a Sant Cugat, malgrat que existís una certa independència nominal. El 1846 es procedí a la seva annexió com un fet totalment natural i lògic.¹³

Un xic més complicada va ser l'agregació de la Quadra de Canals. Aquesta era una unitat jurisdiccional d'origen medieval, força allunyada del nucli urbà de Sant Cugat i formada per sols 18 cases de pagès disperses. La seva integració a Sant Cugat es va fer en el mateix moment que la de Vilanova, tal com manava la llei. Tanmateix, la llunyania esmentada motivà que s'hi mantingués la figura de l'alcalde pedani per a resoldre petits afers propis. Molt aviat, però, intentaren assolir la independència i el 1848 es plantejà de formar un terme propi ampliant l'estricta de Canals amb el de la demarcació parroquial de Valldoreix, que també comprenia 32 masies de Sant Cugat. Sumant ambdós s'arribaria al mínim de 50 definit per la Llei. La cosa no era tan senzilla, ja que dins el territori de Sant Cebrià existien dos enclavaments de Sant Pere d'Octavià, can Cabassa i can n'Ametller, i, d'altra banda, els masos de can Montmany, can Domènec i can Barba pertanyien a Santa

12. AMSC. *Comptes*.

13. Sobre la història de la Quadra de Vilanova i del seu plet

amb el monestir: Galceran, Octavi, 1983. «La Quadra de Vilanova de Sant Cugat del Vallès». *Estudis Santcugatencs*, 2.

Eulàlia del Papiol. La seva demanda, doncs, fou desestimada per les autoritats governatives.¹⁴ Encara va existir una tercera addició. Es tracta de la finca de can Busquets que, tot i que formalment pertanyia a Santa Maria de Vallvidrera, va demanar de ser incorporada a Sant Cugat. Amb aquestes ampliacions el terme municipal de Sant Cugat va aconseguir la seva màxima extensió històrica i, sobretot, va créixer la franja de bosc.¹⁵

Vers 1848 començaren els problemes amb el veïnatge de Rubí. Els confins terminals de Sant Cugat arribaven fins a la carretera vella que actualment travessa la població, de manera que confrontaven amb el nucli urbà que s'havia format a redós de la parròquia de Sant Pere. Molt aviat es creà un nou carrer dins el terme de Sant Cugat, de manera que els veïns s'escapaven de la jurisdicció i de la fiscalitat de l'Ajuntament de Rubí, però, en canvi, utilitzaven els migrats serveis de l'època. La primera qüestió que es plantejà fou el camí que unia ambdues poblacions. El tradicional seguia el traçat de l'antiga via romana, per can Ravella i el pont de Can Cabassa fins a la Riera, que calia remuntar per la riba per arribar a Rubí. El que es proposava era donar caràcter de carretera al que passava per Campanyà i can Sant Joan, on es construï un pont el 1851. Tot seguit comença una nova disputa motivada per l'assignació de riquesa rústica en els amillaments. Donava la casualitat que cap propietari de Sant Cugat tenia terra de primera qualitat i que aquestes corresponien totes a residents de Rubí. L'arbitrarietat del repartiment era palesa i restava prou clar que la Junta de Majors Contribuents abusava dels que, per no estar empadronats a la vila, no podien formar-ne part.¹⁶ D'altra banda, l'única fàbrica de vapor del terme era a la riera de Rubí i molt a prop d'aquesta població, de forma que els treballadors eren bàsicament rubinencs, però administrativament i fiscalment depenien de Sant Cugat.¹⁷ Tot plegat va motivar que el 1854 s'iniciés un expedient «d'agregació de part del terme de Sant Cugat al de Rubí», que volia resoldre els diferents conflictes d'interessos. Finalment una Reial Ordre manà fer retrocedir el límit terminal de Sant Cugat fins al torrent dels Alous, on segueix ara. Els recursos interposats en contra per l'Ajuntament

de la vostra vila foren desestimats. Amb aquesta cessió el terme empetití un xic i prengué la forma i superfície que té avui. Per a Sant Cugat la pèrdua significà quedar-se sense l'única fàbrica moderna que tenia i sense els molins fariners, afer, aquest darrer, de certa importància, ja que els municipis tenien l'obligació de subministrar pa a les tropes que s'hi allotgessin. El pretext fou esgrimit sense èxit.¹⁸

Un dels problemes més greus que va haver d'afrontar Sant Cugat per al seu desenvolupament va ser l'aïllament. Des d'una òptica geogràfica, el terme, o almenys bona part, resta arrecerat a l'extrem occidental del Collserola, que alhora el protegeix i li fa de barrera. La producció vinícola pensada per a l'exportació exigia unes comunicacions fàcils que no existien. Un informe de meitat de segle explica que l'únic camí carreter que unia la vila amb l'exterior era el citat de Rubí per can Ravella, encara que poc temps després es va comptar amb l'alternativa de Campanyà i can Sant Joan. Per anar a Barcelona amb carro calia donar la volta per Molins de Rei o bé aventurar-se pel llit de la riera fins a Cerdanyola, on s'enllaçava amb el camí que venia de Sabadell. En general els carreters preferien aquest darrer perquè era més curt, malgrat que quan plovia o baixava aigua pel torrent era perillós o esdevenia intransitable. El seu ús es generalitzà a partir de 1856, quan la línia de ferrocarril de Montcada a Sabadell va començar a funcionar.¹⁹ Hi ha alguns testimonis significatius d'aquest trajecte, com ara alguna carta de l'arquitecte Elies Rogent anunciant la seva visita al monestir, si la riera era transitable per la tartana.²⁰ El trànsit de carros per aquesta ruta està documentat per les notificacions de multes de mal aparcament en el poble de Sant Andreu de Palomar, on era costum parar per a fer *pa i trago*. Hi havien dos altres camins vers el pla de Barcelona. El primer era el de la vall de Gausac, que s'adreçava a la vila de Gràcia. Es podia anar amb carro fins a Sant Medir, però per passar la muntanya calia fer-ho amb animals de bast. Era el camí més recte i més emprat per cavallers i vianants, especialment per les pageses que, a peu, anaven a vendre les produccions hortícoles als mercats del pla. El segon era el que passant per can Mora, can Trabal i can Flo es dirigia a Sarrià. Fou un camí molt

14. Altet, Josep, 1988. *Mapa històric del terme civil de Sant Cugat del Vallès, Rubí (part oriental) i Canals*. Sant Cugat del Vallès. RG editor.

15. Vegeu les dades del quadre 1.

16. AMSC: *Amillament de 1850*. En la correspondència de 1850 a 1854 es troben diverses cartes de queixa per la riquesa atribuïda.

17. Solà, Àngels, 1991. «Sobre fàbriques, fabricants i socis. Puntualitzacions a partir del cas de la industrialització de Rubí». *Arraona*, 9.

18. Ayala, Ferran, 1993. «La segregació d'un sector del terme municipal de Sant Cugat del Vallès l'any 1856». *Gausac*, 2, pàg. 21-31.

19. La línia de Granollers tenia l'exclusiva del trajecte Montcada-Barcelona, fet que impedí una comunicació directa de Sabadell amb la capital. Fou necessari que ambdues companyies arribessin a un acord per a compartir les mateixes vies i, finalment, es fusionaren. Aquesta línia es prolongà fins a Saragossa per Lleida.

20. AMSC: *Correspondència 1867*.

emprat per a l'extracció de llenya vers els nuclis del pla. El viatger Zamora explica la importància dels boscos de talla de Sant Cugat, en els quals tenia especial significació la fusta d'arbós, molt demanada pels forns de pa del Barcelonès, però també els brucs i fins i tot les argelagues capaces de produir un gran cop de foc. L'exportació anual de llenya està xifrada en unes 600.000 càrregues, quantitat tres vegades superior a les extraccions de vi. Els principals explotadors del bosc foren els masos situats dins l'antic terme medieval d'Aqualonga. Can Busquets, per exemple, enviaven diàriament una rècula de 20 ases carregats de feixines a clients fixos del pla. Resten, encara, uns darrers itineraris menys utilitzats. Un era el que passava per Sant Crist de Llaceres i can Bell i s'enfilava vers l'Arrabassada molt abans que s'obris la carretera i sense coincidir amb el seu traçat. L'altre era una derivació del de Vallvidrera que, per can Cortès, es trobava amb l'anterior i plegats s'unien al que venia de Sant Medir. Falta parlar del camí vell de Sabadell per coll Favà que, al nostre entendre i almenys en bona part, era transitable amb carruatge.

El problema de l'aïllament va contribuir a desanimar els possibles intents d'industrialització del terme. A la riera de Rubí molt aviat es va poder comprovar com els cabals d'aigua eren insuficients per a moure rodes hidràuliques de certa potència, i molt menys turbines. Però, per a passar a màquines de vapor era necessari un bon camí pel qual pogués arribar el subministrament de carbó. El 1859, l'industrial Narcís Menard va aconseguir una autorització per a plantejar un ferrocarril entre Rubí i el Papiol, lloc on enllaçaria amb la línia Barcelona-Martorell i que tenia com a finalitat apropar el carbó anglès a la seva fàbrica a un cost més baix que portat amb carros.²¹ No va ser aquesta l'única temptativa de millorar la comunicació de la zona. El 1835 s'havia pensat en una carretera Sarrià, Vallvidrera, Valldo-reix, Rubí, Ullastrell i Viladecavalls, i el 1856 en un ferrocarril Rubí, Sant Cugat i Cerdanyola que havia de permetre l'exportació dels excedents de vi de la zona.²²

L'enllaç clau amb Barcelona va ser la carretera de Gràcia. La seva construcció era una empresa que depassava les possibilitats reals d'un ajuntament com el de Sant Cugat i sols va ser possible mercès a la intervenció superior de la Diputació Provincial. Es tracta d'una via que, des del pla, remunta Collserola i seguint una llarga carena baixa fins a Llaceres i la vila de Sant Cugat. L'obra va rebre el primer cop de

pic simbòlic el 17 d'agost de 1868, però l'immediat esclat revolucionari de setembre l'aturà per una llarga temporada. La construcció s'allargà durant nou anys i encara fou possible mercès a les prestacions personals dels vilatans. Finalment, el 1877, amb cercavila, tedèum i dinar d'autoritats, es pogué inaugurar la carretera. Per a Sant Cugat l'escurçament del trajecte va significar poder disposar de més temps per a efectuar el repartiment domiciliari de vi, una venda que proporcionava més ingressos que fer-ho a l'engròs, o als fabricants d'aiguarent. Evidentment també començaren a proliferar els carros que havien de fer el transport. Tanmateix, els boscos de Collserola constituïen un excel·lent amagatall a les bandes de facciosos que assaltaven els pagesos en els seus retorns i el mateix any calgué instal·lar un lloc de mossos d'esquadra per a la protecció de tots aquells que anessin amunt i avall.

Molt aviat es fa el descobriment de la doble direcció de la carretera. Si bé en un principi foren els santcugatencs els que havien frisat per accedir ràpidament a la capital, els barcelonins també tenien l'oportunitat d'arribar més còmodament a la vila. La ruralitat que mostrava la població li conferia una aparença d'indret sa, tranquil, una mica idíl·lic malgrat una certa descurança, atractiu al qual es sumava la monumentalitat del monestir i el prestigi que se'n deriva. Aquests encants podien ser un bon esquer per atraure als estiuejants de Barcelona que començaven a escampar-se per les comarques veïnes. L'oportunitat no va passar desapercibuda a dos propietaris, en Joan Margenat i en Joan Vilaseca, que quasi immediatament comencen a urbanitzar les terres que tenien al costat de la nova carretera tot aprofitant les externalitats que aquesta els ha creat. El 1878 s'esplanen un carrer paral·lel –Barcelona– i tres de transversals –Cervantes, Tetuan i Bergara– que configuren les dues primeres illes de l'exemple sud.²³

D'aquesta operació cal destacar-ne dos fets importants. Un, que la zona urbanitzada es crea justament a l'indret conegut amb el significatiu nom de pla del Vinyet, una de les millors planes de conreu veïnes al nucli. La seva edificació comportà arrencar els ceps que la poblaven, de manera que la vinya, que havia estat el gran factor d'impulsió de la carretera, esdevenia la seva primera víctima en un moment anterior als estralls de la fil·loxera i a la caiguda dels preus del vi. Aquesta opció residencialista, que inicialment tan sols serà de temporada, havia de

21. Boletín Oficial del Ministerio de Fomento (1859) Vol. 30.

22. Miquel, Domènec, 1987. «Les vies de comunicació com a

factor d'innovació a Sant Cugat del Vallès». *El crit*, 9.

23. AMSC: *Actes 1878*.

ser la que impulsés la modernització de la vila i sobretot ajudés a consolidar el sector terciari, molt feble a causa de la manca d'indústria. L'altre aspecte a tenir en compte és la desconexió existent entre el sector urbanitzat i el nucli de la vila, separats per una faixa de conreus i l'existència de la riera entremig, que ajuda a establir una clara diferenciació entre el poble i la colònia. Aquesta manera de fer es repetirà posteriorment de forma molt més accentuada en els indrets de nova residència a la primera de segle XX. La formació del primitiu nucli de l'Arrabassada, les primeres vendes de parcel·les a Valldoreix i posteriorment a la Floresta i, encara molt més recentment a Sol-Aire o a Can Barata, es faran seguint el mateix criteri de separació. Molt diferent fou la urbanització de la Plana del Pi del Cos o del Poble Sec, i més modernament del barri de Sant Francesc, on l'expansió no deixa zones buides. El model que es configura no mostra una població que creix sense solucions de continuïtat, sinó tot al contrari, una polinuclearització en la qual tots els serveis es concentren en el primitiu centre històric. És evident que, en el cas d'aquesta primera urbanització, la proximitat dels carrers al nucli provocarà que aquest tendeixi a avançar vers ells i que finalment s'arribi a la plena integració. Però això no succeí de forma immediata. Ambdós sectors no s'arriben a soldar completament fins que es cobreix la riera en el tram que rep el nom de Rambla de Can Mora, al final de la dècada de 1970, cent anys després de l'inici del procés. El 1880 es completa el tram de carretera fins a Rubí i s'estableix un servei de tartanes entre ambdues poblacions. Sis anys més tard s'inaugura l'enllaç amb Cerdanyola malgrat que les obres no estan acabades. Ambdues vies marcaran dos importants eixos de creixement al llarg del segle XX.

La fil·loxera és el darrer punt de reflexió del segle XIX. El fet que la invasió de l'insecte fos progressiva va permetre als propietaris preparar-se davant els efectes devastadors de la plaga. En aquest sentit és molt possible que l'epidèmia de l'oidium de 1856 tingués unes conseqüències més greus per la simple raó que va agafar per sorpresa i no es coneixia cap sistema fiable per a combatre-la. El 1886 es crea la Junta Local per a la Defensa contra la Fil·loxera, integrada per propietaris mitjans del terme: Joan Aymerich, Jaume Bruix, Sever Jaumeandreu, Josep Massana i Eduard Coll.²⁴ No hi són els grans propietaris perquè aquests eren els de les masies de la muntanya i la seva principal riquesa era el bosc. D'altra banda l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre ja s'havia mobilitzat i havia creat un viver de

ceps americans a Ripollet, de forma que el desembre del mateix any estava en condicions de subministrar-ne a tots els que en sol·licitessin. Això significa que l'única solució contra la plaga era arrencar les vinyes i substituir les rabasses del país per altres d'americanes resistents, les quals posteriorment s'empeltarien amb les varietats autòctones de raïm o fins i tot amb altres importades de major qualitat o rendiment. Els canvis exigien una inversió important, tant de diners com de jornals, que no tots els pagesos estaven en condicions de poder assumir. No era una simple qüestió financera, sinó també legal. Els contractes de rabassa morta eren vàlids fins a la mort dels ceps plantats en primera instància, sense possibles substitucions. Si s'havia de replantar, també calia renegociar els contractes amb la propietat. D'aquí que els que eren propietaris de les seves vinyes poguessin sortir de la crisi fins i tot en posicions reforçades, ja que l'entrebancada els havia permès modernitzar les explotacions. Parcers, rabassaires i arrendataris foren els més afectats i molts acabaren perdent les terres que conreaven.

Una inspecció feta el 25 d'agost de 1887 constata que fil·loxera ja ha arribat a Sant Cugat i hi ha diversos focus d'infecció entre Campanyà i Graells, a les vinyes d'Ignasi Mas, de Lluís de Clarós i de Magí Llunell.²⁵ Malgrat la ràpida intervenció per a intentar l'aïllament i la destrucció dels insectes, el contagi es va estendre al llarg de 1888 i 1889. La situació econòmica de la vila va esdevenir crítica a causa de la gran especialització agrària sobre un sol conreu i per manca d'alternatives en altres mercats de treball com podia ser l'industrial. Tan sols la presència de la carretera de Gràcia va evitar un episodi de fam com en l'edat mitjana. El 1888 era l'any de l'Exposició Universal de Barcelona i els pagesos aprofitaren la major demanda de fruites i verdures fresques per anar a vendre a aquest mercat. Qualsevol tros de terra susceptible de ser regat fou convertit en hort i cada matí sortia una corrua de carros i gent a peu amb grans cistells que remuntava Collserola i baixa vers el pla. Els més pobres es lloguen per a fer el transport a altres i homes i alguns carros anaven a treballar a les obres del port. L'Ajuntament es va veure forçat a suspendre el cobrament dels impostos i es trobà sense ingressos per a fer front a les despeses ordinàries. L'estalvi va fer retirar els fanals de l'enllumenat públic i durant dos anys no existí cap llicència d'obra, ni tan sols dels estiuejants, de manera que la crisi es va estendre al ram de la construcció i al comerç en general.

24. AMSC: Correspondència 1886.

25. AMSC: Correspondència 1887.

Quan les noves vinyes començaren a fruitar, els pagesos es trobaren que França ja s'havia recuperat dels efectes de la fil·loxera, copava bona part del mercat mundial i ella mateixa no tenia necessitat d'importar grans quantitats de vi, com en l'etapa anterior. La conjuntura internacional canvià de signe. D'una crisi d'escassetat es va passar a una altra de sobreproducció i els preus començaren a davallar a causa d'un excés d'oferta. Els conreus marginals sobre terres pobres i de baix rendiment deixaren de ser rendibles i s'abandonaren. A Sant Cugat això significa que es deixa de conrear la part baixa de Collserola, on els sòls són prims i la terra pissarrota. Àmplies zones de la vall de Gausac, de la Floresta i bona part de Valldoreix restaren ermes. En alguns indrets el bosc tornà a avançar sobre la plana quasi un parell de quilòmetres. Encara és possible observar les antigues feixes en els pendents, avui plenes de pins i de brossa. Caldria un estudi acurat per a saber com influeixen la fil·loxera i la caiguda dels preus en l'abandonament i fins a quin punt va existir expulsió forçada a causa del tipus de contracte.

Fent una breu síntesi, es pot afirmar que la repercussió d'aquesta doble crisi de final de segle va tenir dues conseqüències importants de cara al futur de la vila. La primera, sigui a causa dels efectes de l'epidèmia i de la impossibilitat financera de replantar, sigui per culpa del contracte que es considerà cancel·lat, o bé perquè la caiguda dels preus convertiren en ruïnoses certes explotacions, el fet és que una part de la població no sols es va veure privada de la terra que li proporcionava el suport familiar, sinó que es va trobar forçada a l'emigració, atès que a la vila no existien altres alternatives de treball perquè no hi havia indústria. Aparentment la major part de la població expulsada eren bracers que no tenien cap tipus de propietat. Entre 1887 i 1900 la davallada demogràfica és del 15%, tal com es pot observar en el quadre núm. 2; proporció gens menyspreable. La segona, que es reduí notablement la superfície conreada. Es deixaren de banda les terres de pitjor qualitat i els pagesos es concentraren en les millors, amb la qual cosa cal suposar que augmentaren els rendiments mitjans de la vila. Això significa que de sobte existí una sobreoferta de terrenys en les àrees perifèriques, de forma que el preu de mercat –tant de compra-venda, com d'arrendaments– es mantingué baix per manca de demanda. Serà justament sobre aquestes terres marginals on començaran els primers intents urbanitzadors totalment deslligats del nucli urbà i a considerable distància d'aquest. Els ideals

higienistes del tombant de segle facilitaren aquest model de casa als quatre vents voltada d'un tros ampli de terra on caben un jardí, quatre pins simulant un petit bosc i l'imprescindible hort domèstic. Tan sols que els promotors d'aquest tipus d'empresa seran, fonamentalment gent de la capital que, en tot cas, s'associaran a propietaris locals.

El primer nucli d'estiueig aïllat de la població i a gran distància va ser l'Arrabassada, creat a partir de 1897 sobre terrenys de conreu abandonats.²⁶ En realitat no es pot parlar d'urbanització pròpiament dita, ja que no existia cap projecte previ, ni es feren obres d'infraestructura viària. El que es fa és aprofitar les externalitats generades entorn la carretera de Gràcia i es venen parcel·les al seu front o bé al camí de Can Cortès. Això vol dir que no comptaran amb cap tipus de servei dels que avui considerem imprescindibles, des de l'encintat dels vials fins al clavegueram, aigua corrent, etc. El 1900 s'havien construït diverses cases en el sector sense permís municipal i l'ajuntament decidí intervenir-hi per a evitar un creixement salvatge. Tan sols el 1908, quan es vol construir un hotel en l'indret, es procedeix a la rectificació i ampliació del camí vell de Vallvidrera. Dos anys després es presentà el projecte del Casino de l'Arrabassada.²⁷ Un procés semblant es va viure a Valldoreix. Vers 1910 el barceloní Sr. Fusté va comprar el mas Bartralot i les seves terres, que dividí en parcel·les accessibles des dels vells camins carreters existents, sense fer-hi cap obra d'ampliació, ni disposar d'un pla d'urbanització. Alhora, a la vila i malgrat haver arribat al punt més baix de la reculada demogràfica, començaren dos projectes d'ampliació del nucli. El primer afectava des de Cànovas del Castillo fins a Can Villa i es prolongava vers Can Mora. Fou promogut per Joan Arquer, Joan Pahissa i José Domínguez i estava signat pels arquitectes Ferran Cels i J. Ribera. El planejament preveia un típic eixample en forma de quadrícula. L'altre era a la plana del Pi del Cos i fou impulsat pel propietari dels terrenys, Laureà Coll, que donà el seu cognom a la plaça que el centra. El projecte és igualment racional, tan sols que amb illes rectangulars a fi que els solars poguessin arribar fàcilment d'un carrer a l'altre; a una banda la casa i al darrere la pallissa i l'entrada dels carros. Així, mentre el primer procurarà mantenir un aire residencial d'alt *standing* marcat per les torres dels estiuejants, el segon serà un vertader eixample de la vila, on anirà a viure la població permanent en cases entre mitgeres, malgrat que puguin existir alguns *xalets*. Els estiuejants actuaren de vertader revulsiu

26. AMSC: *Actes 1897*. Els primers a construir van ser Joan Vilaró i Llorenç Guitart.

27. El projecte d'urbanització i construcció del Casino va ser promogut per Josep Sabadell. AMSC: *Actes 1910*.

per a la modernització de la vila, i no sols en els aspectes urbanístics o constructius. Un bon exemple fou l'edificació del mercat en el solar que havia ocupat la derruïda església de Sant Pere, però també va ser la seva pressió la que canvià hàbits alimentaris i introduí el consum de mantega i de carn de vedella.²⁸

El ferrocarril somiat va trigar molt a arribar a Sant Cugat, fins a 1917. Havien existit una sèrie de projectes previs pensats, fonamentalment, per al transport de mercaderies. Cap no reeixí, llevat del tramvia o «ferrocarril econòmic» que, des de Sant Gervasi de Casoles, havia d'arribar a Sant Quirze de Galliners i que mai va passar del Casino de l'Arrabassada. Quan el tren arribà a Sant Cugat era un suburbà de tracció elèctrica destinat al transport de viatgers i petita paqueteria. Això vol dir que l'antic interès per a la producció agrària havia perdut significació i que, en definitiva, la imatge rural de la vila començava a declinar. El tren escurçava notablement el temps de viatge fins a Barcelona i les prolongacions vers Terrassa i Sabadell apropiaven aquestes ciutats industrials i les convertien en mercats de treball alternatius. És justament el ferrocarril el que, des dels anys 20 fins avui, permet viure a Sant Cugat i treballar a fora.

La idea de l'enginyer Pearson era força més complexa que la construcció d'un simple tren de rodalies i s'emmarcà bé dins l'ideal de la Catalunya-ciutat que desenvolupen els noucentistes. El tren és elèctric per a poder gastar els sobrants d'energia que proporcionaven les centrals hidroelèctriques del Pirineu acabades de construir i amb un mercat encara limitat. Però també volia fer de Barcelona una gran metròpolis en la qual Sant Cugat seria una zona residencial de tipus extensiu. És per això que també adquireix els terrenys veïns a la línia fèrria, que es revaloritzen mercès a les externalitats que aquesta genera. Ja hem vist que la plaga de la fil·loxera i la caiguda dels preus del vi havien deixat molta terra vacant i un excés d'oferta front una demanda esquifida mantenia els preus baixos. Això fa que el seu exemple sigui seguit per altres inversors de Barcelona, que compren especialment a la zona de Vallldoreix, una de les més marginals des d'un punt de vista agrari. Per alguns propietaris la venda de les terres significa l'única possibilitat d'obtenir-ne uns beneficis. El 1916 es presenta a aprovació municipal el projecte d'urbanització de Can Majó, una de les partides

més properes a la via fèrria en construcció i com a tal beneficiada per revaloritzacions.²⁹ Amb l'arribada a Sant Cugat del ferrocarril les possibilitats residencials de la vila i el rodal augmenten, però els terrenys més ben situats són difícils d'obtenir. De l'estació de les Planes es passa a Sant Cugat i d'aquesta a Rubí, sense baixadors intermedis. Es comença a especular i a crear necessitats. El mateix 1917 es planteja un projecte urbanitzador a la zona entre els camins de Can Majó i de Vallldoreix, que signa l'arquitecte modernista Eduard Balcells.³⁰ Però el vertader interès inversionista cerca zones més marginals i barates, malgrat que es trobin allunyades del ferrocarril, que a l'hora de la venda resulten ser més «sanitoses i tranquil·les», més integrades a la natura i, sobretot, molt més mancades dels serveis més elementals. Això el comprador ho descobrirà més tard i ho acceptarà com el preu que cal pagar per al ruralisme. El 1918 comencen les vendes al mas Roig i poc després a l'indret on avui hi ha vall d'Or i l'església nova. A la dècada dels trenta li tocarà el torn als volts del mas Lluell. Llavors Vallldoreix ja tindrà prou estiuuejants per a demanar que es faci un baixador a Sant Cebrià.

Urbanitzar té un cost financer de projectes i obres, i la major part de propietaris disposen de terra, però estan mancats de diners líquids per a invertir, de manera que els és impossible embarcar-se a l'aventura de transformar les seves finques rústiques en urbanes. El capitalista esdevé imprescindible i cal cercar-lo a fora de Sant Cugat. Els inversors de Barcelona veuen les possibilitats de negoci i decideixen posar-hi diners, ja sigui comprant per a revendre o bé associant-se als antics propietaris de les terres. Si al començament de segle la infraestructura és inexistente, en els anys 20 s'exigeix un plantejament mínim, encara que després s'ajornin les obres per tal de facilitar el pagament al comprador. Poc preu, poc servei. L'ideal de la *casa i hortet* té totes les possibilitats de materialitzar-se en una zona marginal on el que sobra és l'espai i el preu segueix baix a despit de tot. Això permet vendre parcel·les més grans que conferiran a l'àrea la seva forma extensiva, esponjada i poc densa. D'altra banda la seva proximitat a Barcelona i el ferrocarril elèctric farà que no sols es tracti de cases d'estiuueig, sinó també de cap de setmana. Hi ha una idealització higienista de vida en contacte amb la natura, de fugida de la concentració urbana de la capital, que facilita l'expansió d'aquesta urbanització que, a l'època, significa viure amb

28. El Mercat fou inaugurat el 1911 en el lloc on es volia construir un edifici per a l'Ajuntament, el Jutjat i les Escoles Públiques, que restà ajornat.

29. AMSC: *Urbanitzacions*. El projecte el signà l'arquitecte Gabriel Busquets.

30. AMSC: *Urbanitzacions*.

poques comoditats i serveis. És cert, també, que a voltes menys en tenien els habitatges encofurnats dels barris antics de Barcelona.

L'impacte del tren es fa sentir igualment en el nucli de la vila, on prendrà volada la urbanització de la plana del Pi del Cos i l'àrea del passeig de Sant Magí i passeig de la Creu. En ambdós casos hi haurà un model mixt de cases de rengle habitades per població estable i de petites torres envoltades d'un xic de jardí. El 1921 s'urbanitza l'entorn de la plaça del Molí, l'avinguda de Catalunya i el carrer Anselm Clavé, que unirà la part alta de la població amb la part més plana propera a l'estació del ferrocarril. Tota aquesta expansió és possible perquè creix el nombre d'habitants en una primera onada immigratòria que necessita habitatges on allotjar-se. Però també la vinguda dels forasters farà sentir la conveniència de disposar d'espais i d'infraestructures lúdicoculturals. El 1918 es crea el parc als jardins del monestir, amb pista de patinatge, quiosc-bar i una sala de festes que escandalitza els sectors més dretans de la vila.³¹ Poc després es construeix el camp d'esports, entre l'escorxador i el cementiri, i el 1921 s'instal·la la primera sub-central telefònica. Sant Cugat ja ha entrat en la modernitat.³² El resultat és una població on l'activitat principal continua sent l'agricultura, que li permet conservar l'aire rural que tant atrau els estiuejants. Els pagesos, per a poder fer front a les noves conjuntures agràries, s'agrupen en una cooperativa i funden el Celler per a poder defensar millor els seus interessos i treballar dins el marc de les economies d'escala.

Pel que fa a la demografia, la influència de l'arribada del ferrocarril és claríssima. La població es duplica en poc més de deu anys i continua creixent fins al final de la Guerra Civil. Cal veure que les xifres estadístiques es refereixen sempre a la població de dret, és a dir, que sols considera els habitants empadronats en el municipi. Això significa que la quantitat real és molt diferent, tant els caps de setmana com a l'estiu, que assoleix el seu màxim. Els estiuejants del pla del Vinyet-Can Villà, els de Valldoreix, la Floresta, l'Arrabassada, i els incipients de Sant Medir i Mira-sol no s'hi consideren. Aquest creixement desborda totes les previsions i continuament es presenten plans d'urbanització de nous sectors. El 1925 l'Ajuntament acorda fer un Pla General que marqui les directrius bàsiques del desenvolupa-

ment urbanístic per tal d'ordenar i encarrilar aquest creixement extraordinari. A la fi de la Guerra Civil hi ha un petit retrocés demogràfic que es pot explicar per la marxa de refugiats i d'alguns exiliats. La recuperació és immediata i en els difícils anys 40 es torna a créixer, si bé força més lentament. A la dècada dels 50 els primers intents de relançament econòmic del país permeten prendre un nou impuls a la vila i en arribar a 1965 la població ha superat els 15.000 habitants de dret, tres vegades més dels que tenia el 1930. A aquest respecte és important destacar el cas de Valldoreix, on comença a existir una certa població estable. Al llarg de 50 anys, la urbanització de les tres valls tributàries del riu Llobregat s'ha anat estenent com una taca d'oli, sobre terres marginals, mig ermes, mig cobertes de pinedes. La seva distància relativa al nucli urbà de la vila ha facilitat que fos producte de la iniciativa privada, que sovint ha venut sense realitzar les obres d'infraestructura necessària amb la intenció d'abaratir els preus. No és que no es pensi fer, sinó que s'ajornen per a un futur imprecís, quan s'hagi pagat el terreny i construït la caseta. A la dècada de 1950 la poderosa Associació de Propietaris, que des del seu origen ha manifestat la voluntat d'arribar a constituir un Ajuntament propi, algun dia, intenta la formació d'una Entitat Local Menor com a primer pas.³³ La modernització de Valldoreix i la construcció de serveis i d'infraestructures ajornades és quelcom que depassa les possibilitats de la iniciativa privada i que cal fer des de l'administració. A despit de la negativa formulada per l'Ajuntament de Sant Cugat, el 1958 el Ministeri de Governació autoritza la constitució de la citada Entitat Local Menor. No cal dir que el primer alcalde fou el president de l'Associació de Propietaris i que la seva seu es situa en un local cedit per aquesta. Amb l'administració, els antics promotors immobiliaris compten amb la força de coerció que se'n desprèn per a obligar a la modernització i decidir les prioritats d'infraestructures. A la plurinuclearització que existeix en el terme, ara s'afegeix un inici de descentralització administrativa que es desenvoluparà més plenament en l'etapa democràtica. En el cas de Valldoreix és més que això i en determinats aspectes gaudirà d'autonomia.

La trajectòria seguida pel municipi de Sant Cugat està condicionada pels esdeveniments generals del país. Es pot considerar que una de les dates clau va ser el 1959 amb el Pla d'Estabilització que

31. «El Parc» sempre va ser objecte de polèmica a causa d'estar dins el recinte murat del monestir i al costat de l'església. Amb el pretext de ser un local d'esquerres i indecorós, fou enderrocat a la fi de la Guerra civil.

32. Existia una connexió telefònica amb Sabadell des de 1897, però no sub-central.

33. Casas, Jordi, 1993. «La creació de l'Entitat Local Menor de Valldoreix». *Gausac*, 3, pàg. 35-44.

obre les portes a l'arribada del turisme, a l'era del «600» i de les segones residències. Però abans hi ha un episodi previ que l'afecta particularment. Es tracta del Pla Comarcal de Barcelona de 1953, el qual inclou la vila de Sant Cugat dins el seu planejament. Això significa que la ciutat de Barcelona s'expandeix més enllà dels seus límits naturals i es vessa sobre les comarques veïnes. En el present cas vol dir que la gran reserva de sòl agrícola del Vallès Sud passa a ser controlada des de la capital i resta al servei d'aquesta. Comença, per tant, el perill de la subúrbialització i de la pèrdua d'identitat. El Pla del 53 es basava en la teoria del *zoning*, que determinava l'ús genèric de grans àrees de territori, deixant el detall del seu desenvolupament interior a la iniciativa privada i als municipis. Des de Sant Cugat aquesta planificació imposada va ser força mal rebuda, ja que sovint no responia a les esperances que alguns propietaris havien dipositat en els seus terrenys. Així, l'Ajuntament decidí fer un Pla alternatiu pel que fa al terme, en el qual destaca la densificació del nucli antic i la supressió de bona part de les zones verdes que tractaven d'esponjar-lo. No cal dir que aquest Pla mai va ser aprovat per la Comissió d'Urbanisme, però, en mig de les anades i vingudes i propostes de rectificacions, va servir de base per a la concessió de llicències d'obra, que massa sovint es donaven en funció d'un o altre segons resultés més favorable a l'interessat. Es pot parlar, doncs, d'ambigüitat legal pel que fa al planejament urbanístic fins a la revisió del Pla Comarcal, el 1973. La conseqüència és prou simple: es perderen la major part de zones verdes interiors, com ara les faixes que vorejaven el torrent de la Bomba a l'alçada del carrer Alfons Sala, alhora que, en permetre edificar en altures excessives en el nucli històric, es desvirtuava i s'alterava la seva imatge dominada per l'horizontalitat. D'altra banda les circumstàncies econòmiques havien canviat molt des de la primeria de segle i resultava difícil mantenir les grans torres d'estiueig de Cànovas del Castillo, concebudes amb altres racionalitats i poc habitables a l'hivern. A poc a poc es van anar substituint per blocs aïllats que també ocuparen els escassos espais agrícoles que restaven dins el nucli.

Al llarg de les dècades dels 60 i els 70 es produeixen tres fenòmens simultanis: la densificació del nucli, la creació de nous eixamples i l'aparició de zones industrials específiques. Del primer ja hem apuntat les idees bàsiques: edificació de zones verdes i d'hortos urbans, substitució de torres d'estiueig per blocs de pisos, grans alçades en el centre històric. A grans trets els promotors immobiliaris expremen al màxim les possibilitats legals de l'ordenament urbanístic i, en alguns casos –construcció de zones verdes–, es vulnera amb la benedicció dels ajuntaments franquistes. Del segon punt l'exemple més

interessant és el barri de Sant Francesc, iniciat el 1960 amb planejament de l'arquitecte M. Ribas Piera. Es tractava d'una zona semi-intensiva segons el Pla Comarcal, que els seus promotors intentaren de convertir en extensiva, rebaixant el percentatge de sostre edificable. Així es crearia una zona de ciutat jardí, amb habitatges bessons aïllats, baixa densitat i, per les dimensions de les parcel·les, assequible a economies mitjanes-baixes. Tanmateix, si bé a l'inici es van complir els objectius proposats, al final dels 60 i sobretot en la dècada dels 70, el barri fou víctima de l'especulació general i l'Ajuntament començà a autoritzar ocupacions del 80% de les parcel·les, que era el doble del que permetien les ordenances inicials. A la pràctica, les cases bessones van ser substituïdes per petits blocs de pisos. El tercer fenomen va ser la creació de zones industrials específiques a la perifèria urbana i properes a les vies de comunicació. Fins aquell moment Sant Cugat era un poble agrícola, pràcticament sense indústria. La seva gran reserva de sòl no sols va atraure els especuladors immobiliaris, sinó també grans indústries que cercaven emplaçaments propers a Barcelona, en indrets ben comunicats i on el terreny fos assequible, sobretot si es volien superfícies relativament extenses. L'establiment de Condiesel a Sant Cugat es fa just després del Pla d'Estabilització, que precedeix els Plans de Desenvolupament, en el moment en què Espanya inicia un procés de forta industrialització per a sortir del seu endarreriment crònic. En aquell moment el municipi encara no era el nus de comunicacions actual, però els grans projectes ja estaven dibuixats en la planificació general i l'empresa feia una aposta de futur. Aquesta i altres implantacions tingueren un efecte no desitjat pels defensors del residencialisme de nivell mitjà-alt, com fou una certa onada d'immigració obrera que s'intentà frenar dificultant nous assentaments industrials i la subúrbialització que podien comportar. Vers 1967-68, quan es desferma la primera febre constructiva a Sant Cugat, els poders fàctics hi actuaren, especialment després que el monestir fos ocupat com a primera seu de la Universitat Autònoma i això portés uns altres immigrants d'alt nivell cultural i poder adquisitiu més elevat.³⁴

El creixement de la demanda d'habitatges de primera residència transformarà Sant Cugat. Els propietaris del sòl, sovint encara pagesos, no disposaven dels capitals necessaris per a edificar, de forma que la majoria optaren per vendre les seves parcel·les o les permutaren per una part dels pisos i locals que s'hi podien construir. Comença la creació d'empreses promotores-constructores alhora que les possibilitats de negoci n'atrauen d'altres de foranes. Les oficines d'agents de la propietat immobiliària es multipliquen. L'Ajuntament decideix controlar un creixement excessiu en extensió i traça una línia teò-

rica de delimitació del nucli urbà, de manera que sols es permetrà construir dins el seu perímetre. La conseqüència més immediata serà una restricció en l'oferta de solars per la qual augmentaran els preus dels edificables. Es propicia l'exercici de l'especulació en què un mateix terreny pot ser comprat i venut diverses vegades, cada cop més car, sense que s'hi hagi efectuat cap tipus de millores que justifiquin l'increment del seu valor. Encara no existien les incompatibilitats legals entre ocupar la plaça d'arquitecte municipal i l'exercici privat, de manera que la seva signatura en un projecte solia ser el millor camí per aconseguir una llicència municipal d'obra. Aquesta no és, naturalment, una situació exclusiva de Sant Cugat, però a la vila va facilitar una etapa d'excessos i infraccions encobertes.

Els anys 80 Sant Cugat, ja oficialment ciutat, esdevé el gran nus de comunicacions que preveia la planificació general i que contrasta amb l'aïllament patit en el segle XIX. La població encara resulta més atractiva i la demanda de sòl continua creixent, de manera que la pressió exercida porta al canvi de signe de l'oferta i, aquell indret barat a poc a poc s'encareix. Aquest fenomen impensat comporta una certa expulsió de parelles autòctones, que han de cercar habitatge en els pobles veïns on els preus són més assequibles. Alhora, continua arribant un flux migratori de poder adquisitiu mitjà, tendent a elevar, que ajuda a canviar el caràcter de la ciutat. També evoluciona el tipus de producte immobiliari desitjat. Malgrat que, evidentment, es continuaran construint pisos, a les zones perifèriques de mitjà i alt *standing* es tendeix a les cases adossades de diverses plantes, en llargs rengles. D'alguna manera es retorna al vell ideal del noucentisme de la casa i l'hortet, ara transformat en la casa i el jardinet, en un Sant Cugat que, en els darrers trenta anys, ha vist desaparèixer l'agricultura. Al seu costat s'accepta la implantació d'indústries netes i sobretot d'empreses del sector terciari. Aquest conjunt de transformacions forçarà un canvi polític municipal. La nova formació al poder facilitarà la creació de nous eixam-

ples de baixa densitat i amb abundants zones verdes i promourà l'habitatge social a través de promocions públiques. En els darrers vuit anys la ciutat es modernitza tant en els aspectes d'infraestructura viària com de serveis, davant la necessitat de respondre a la pressió d'una població en constant increment i del perill d'esdevenir un suburbi impersonal –si bé de qualitat– de Barcelona.

Fent una breu síntesi, resumirem les idees, força, que hem anat exposant en les pàgines precedents.

- L'especialització agrària en vitivinicultura va ser el que va permetre superar la reculada demogràfica provocada per la Guerra del Francès, ajudà la diversificació dels oficis, però va tenir el seu sostre entorn els 2.500 habitants.

- La desamortització no té efectes apreciables sobre l'estructura de la propietat. Els antics emfiteutes pogueren convertir els seus útils en propietat plena, mentre que la terra treta a subhasta va ser poca i adquirida majorment per compradors forans.

- L'aïllament motivat per les pèssimes comunicacions i la manca d'aigua van ser dos factors negatius pels intents d'industrialització. També la reculada del límit del terme per la banda de Rubí fou perjudicial. Així, doncs, el caràcter agrícola de la vila va ser més forçat que volgut.

- L'obertura de la carretera de Gràcia va servir per apropar el mercat de Barcelona i millorar l'economia pagesa. Immediatament, però, va comportar l'inici de la urbanització dels terrenys laterals, que foren ocupats pels primers estuejants. Una vegada adoptada l'opció residencialista, aquesta s'oposà a nous intents industrialitzadors.

- La fil·loxera i la caiguda posterior dels preus del vi provocaren l'abandonament dels conreus marginals i una certa pèrdua demogràfica. La conseqüència fou una sobreoferta de sòl que va permetre

34. Malgrat que el Pla Parcial Sant Francesc-Can Magí complia tots els requisits legals i estava signat per un urbanista prestigiós, l'Ajuntament mai va aprovar el Pla, però concedia llicències d'obra en els terrenys afectats. Es va crear, doncs, una situació d'ambigüitat i, sobretot, d'arbitrarietat a l'hora de donar un permís d'obra.

El 1974, l'alcalde Barnils declarava a *Tele-Exprés*: «Tenemos un término municipal en el que afortunadamente la naturaleza es aun hermosa y abundante. Y nos damos cuenta no sólo de la necesidad estética que tenemos los hombres de espacios abiertos, si no también de la necesidad política y sociológica de que estos existan. Nuestra misión es preservarlos y ponerlos a disposición de las masas urbanas tan necesitadas de tiempo y espacio para el ocio. Sin perjuicio, claro está, de hacer todos los planes necesarios para convertir Sant Cugat en el gran centro del sec-

tor terciario del Área Metropolitana de Barcelona que está llamado a ser.» (7 de maig de 1974). El 1972, havia declarat al *Diario de Barcelona*: «[Sant Cugat] tiene un futuro muy próspero, sinceramente. Se edifica mucho y bien; cada vez residen más aquí personas procedentes de la ciudad, ya sean nuevos por estas latitudes, ya sean antiguos veraneantes, que se han determinado a permanecer en Sant Cugat. Como ciudad residencial, nuestra villa promete. Está bien comunicada, tiene buenos servicios, buen clima y espacios verdes suficientes. Las industrias que nos acompañan están relativamente alejadas de la población y no causan molestia alguna.»

Com es pot comprovar, l'opció residencialista i terciària primava davant l'estrictament industrial, que convenia mantenir allunyada.

mantenir relativament baixos els preus dels terrenys, alguns dels quals foren novament ocupats pel bosc.

- Serà sobre els terrenys marginals on els primers inversionistes de Barcelona començaran a formar les urbanitzacions que, passant el temps, esdevindran nuclis secundaris de població. L'arribada del ferrocarril elèctric destinat al transport de passatgers propicià el seu desenvolupament alhora que impulsava nous eixamples en el nucli històric.

- L'abundància de sòl urbà va permetre mantenir els preus baixos en relació a localitats veïnes, com també els dels habitatges que s'hi construïen. Aquest fet va atraure població jove i començà un important creixement demogràfic.

Igualment algunes grans empreses s'instal·laren a la vila.

- La continuada i forta demanda de sòl urbà va anar modificant els preus de l'oferta, que canvià de signe respecte els pobles del seu entorn. El resultat

fou una certa emigració de joves parelles a la recerca del primer habitatge a indrets del rodal, on els preus eren més assequibles, situació posteriorment corregida mercès a les promocions municipals. Això no impedí que continués el flux migratori, tan sols que ara el poder adquisitiu dels nouvinguts tendí a ser més elevat.

- La modernització de l'ex-vila i ara ciutat, tant pel que fa a infraestructures com a serveis és una condició indispensable per a evitar un procés de suburbialització –de luxe, tal volta– que la proximitat de Barcelona propicia.

Finalment volem insistir en el caràcter introductori d'aquest article. Moltes de les idees que s'hi exposen no poden ser plenament justificades, avui per avui, perquè ens manquen estudis suficients per a recolçar-les. La seva publicació, doncs, tan sols pretén estimular el debat que ens ha d'ajudar a comprendre, un xic més, com s'ha arribat al Sant Cugat actual.